

ՔԱՋԻԿ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ԳԵՈՐԳՅԱՆ

ՍԱՅԱԹ-ՆՈՎԱՅԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ ԱՐՎԵՍՏԸ

Սայաթ-Նովան գրել է Թբիլիսիի մաքուր ու անխառն բարբառով, որը հայ բարբառագիտության մեջ պատկանում է «ոսմ» ձևովին, բայց հատուկ է միայն Թբիլիսիի համար: Նա իր երգերի բարբառային լեզվի մեջ մեկերկու աննշան փոփոխություններ (շեղումներ¹) է կատարել: Դրանցից մեկը՝ «է» օժանդակ բայի երրորդ դեմքի փոխարեն «ա» օժանդակ բայի գործածությունն է: Այդպիսի շեղումներ Սայաթ-Նովան կատարել է հանգերի համար: Մնացած մի քանի դեպքերում «ա» օժանդակ բայը գործածում է միայն բանաստեղծական արվեստի խաղ անելու նպատակով: Որոշ չափով շեղումներ են կատարված նաև բառերի գործածության մեջ. երբեմն, դիտավորյալ, տաղաչափության և հանգերի պահանջով օգտագործել է բառեր ոչ Թբիլիսիի բարբառով: Օրինակ, ըստ Թբիլիսիի բարբառի պետք է գրել՝ «վո՛ւր տիղունց իս գալիս», գրել է «ուաութ՝ գու քաս», կամ «տիսնիրով»ի փոխարեն գրել է «տեսալով» և այլ նման բառեր:

Սայաթ-Նովայի կատարած շեղումները չափազանց չնչին են: Նա գրել է Թբիլիսիի մաքուր բարբառով, առանց այն խառնելու այլ բարբառի հետ կամ գրաբարին: Մասամբ դրանով պետք է բացատրել նրա լեզվի դեղեցկությունը: Բայց միայն մաքուր բարբառը չէ, որ Սայաթ-Նովայի բանաստեղծական լեզուն դարձրել է աչքան ճոխ, ձկուն և խոր խոհեր ու զգացմունքներ արտահայտելու րնդունակ լեզու: Բանաստեղծը գրելով աշխարհիկ լեզվով, հրաշագործել է այն, հաղորդելով նրան հայ լեզվի պարզությունը, պատկերավորությունը:

1. Շեղումները պատահում են միայն նրա հինգ երգերի մեջ:

«Թե վուր սարերուն հանդիպիս
կու հալիս մումի նման»:
կամ՝

«Աշխարհս աշխարով կշտացավ, իմ
սիրտը քեզնից սով մնաց»:

եվ թե՛

«Թե վուր հոքուտ կամքն իս անում,
մարմինդ բեղամաղ է ըլում»:

Հոյակապ լեզու է նրա բանաստեղծության լեզուն:

Սայաթ-Նովան խոսքի վարպետ է: Նրա խոսքերը փայլում են շողշողուն երանգներով և նուրբ երաժշտականությամբ:

Խարսխված մարդկային հոգու ամենանուրբ զգացմունքների վրա, բանաստեղծի խոսքը դարձել է հարազատ, կենդանի, անմիջական խոսք:

Սայաթ-Նովայի լեզուն միտք է և զգացմունք, խոսք է և մեղեդի:

Նրա բանաստեղծական լեզուն պարզ է, հստակ առանց մտքերի խճողման: Ոճը վեհ է, հանդիսավոր, բայց ոչ խրթին ու վերամբարձ: Պատկերները խոսուն են և արևելյան դուռնադեղությամբ լեցուն: Բանաստեղծն իր երգերի մեջ հեռու է միօրինակ և ձանձրալի լինելուց, չնայելով իր թեմայի միօրինակության, որ է սերը՝ իր «գողալին»:

Հանգավորման մեջ նույնքան վարպետ է, որքան պատկերներ նկարելու մեջ: Նա չի նեղվում բառեր գտնելուց և բնավ չի քաշվում օտար բառեր գործածելուց:

Հրաժարվելով բառերի առողանության պարբարյան վերջնաշեշտ սիստեմից, Սայաթ-Նովան իր բանաստեղծությունների մեջ կիրառել է ժողովրդական արտասանության հարաշեշտը և նախահարաշեշտը: Շեշտադրման այս սիստեմի շնորհիվ, բանաստեղծը մեր տաղաչափության մեջ կիրառել է պարզ ու կանոնավոր բազմազան ոտքեր: Մի բան, որ հատուկ է միմիայն ժողովրդական ստեղծագործություններին (ժողովրդական խաղիկ-

ներին), բայց ոչ երբեք մեր միջնադարյան բանաստեղծներին ու տաղերգուներին: Ժողովրդական շարադրության այս կենդանի սխառնան է, որ նրա երգերին տվել է մինչ այդ հայ բանաստեղծության մեջ չեղած և չգերազանցված երաժշտականություն: Ահա նրա «Քանի վուր ջան իմ...» երգը, որը բովանդակությանը համապատասխանող չափով ու կշռությամբ (ռիթմով), ինչպես նաև երաժշտականությամբ մի գլուխ գործոց է.

«Քանի վուր ջան իմ, յա՛ր, քի դուրբա՛ն
 իմ. աբա ի՛նչ անիմ՝
 Արտասուներ անիմ, շատ հոբուց հանիմ,
 յա՛ր, դադես տանիմ:
 Ասիր. «Ջելրան իմ». թո՛ւղ քի սելր
 անիմ. յա՛ր, մըտիկ անիմ.
 Մո՛ւտ բաղչեն նազով, քիզ գովիմ՝
 սազով. յա՛ր, իլթիմազով»: Կամ՝

«Թե մանիշակ ասիմ՝ սարեմեն կոսին,
 Թե ջավահիր ասիմ՝ բարեմեն կոսին,
 Թե վուր լուսին ասիմ՝ տարեմեն կոսին,
 Արեգակի նման փարա իս, գո՛վալ»:

Հնչյունամանությունների, ասոնանսների, ալիտերացիաների արտակարգ ձոխություն ու հարստություն օգտագործելով իր ստեղծագործությունների մեջ, Սալաթ-Նուվան ոչ մի դեպքում իր լեզվի երաժշտականությունը չի զոհաբերում ո՛չ բանաստեղծական տողի առողջանական շարահյուսության և ո՛չ էլ նվագագույն չափով դիմում որևէ արհեստականության: Սա՛ է նրա հանձարի մեծությունը:

Սալաթ-Նուվան առաջին մեծ հեղինակներից մեկն է հայ նոր գրականության սկզբնավորողների շարքում, որո դիմել է անդրկովկասյան և Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդների դասական բանաստեղծության և ժողովրդական բանահյուսության մայր աղբյուրին. օգտվել այդ բանաստեղծության կենդանի և գունեղ հնարներից:

Առանձնապես մեծ է եղել Սալաթ-Նուվայի կարը աղբյուրեղանական դասական բանաստեղծության և բանահյուսության հետ: Նա հրաշալի գիտեր աղբյուրեղանական գրականությունը, մասնավոր Նիզամի-Գյանջևի ստեղծագործությունը: Գեղեցիկի, վեհի, անկաշառ սիրտ և ուրախության գաղափարները արտահայտելու համար, բանաստեղծը համեմատության կարգով օգտագործում է աղբյուրեղանական բանաստեղծության պատկերները և կեդրարները. հատկապես Նիզամու Լեյլիի ու Մեջնունի, Ֆահրատի, Շիրինի և Իսկենդարի կերպարները:

Բանաստեղծը չընկավ ժողովրդի մեջ, լսել է գուսաններին և միաժամանակ հատուկ ուշադրություն դարձրել ժողովրդական ֆոփյու-

րի վրա: Այս առթիվ Սալաթ-Նուվան իր խաղերից մեկի՝ «Շատ սիրուն իս, Շախաբայի ասողին՝ խար չիս անի» (ԻԳ) տողատակի ծանոթության մեջ գրել է. «Յիս մըղղըսու վուրթի Արուսիյան պըստուց ինչ որ յարսուն տարին գլուխ դրի ամենայն խաղին»:

Սալաթ-Նուվան մեծ վարպետությամբ կիրառել է ժողովրդական բանահյուսությունից այնպիսի յուրահատուկ հնարներ, ինչպիսիք են անձնավորումը՝ «Էշխը վառ կրակ է՝ էրվելով գու քա...», պատկերավոր համեմատությունը՝ «Ծա մի փոքր նավի նման, բու էշխըն է ծով», գեղեցիկ վերադիրներ՝ նրա սիրուհին «Թուրի դուռ է», «ծովմեն դուրս եկած ռաշ ջելրան է» և այլն:

Բացի ժողովրդական բանահյուսության այդ հնարներից, մեծ բանաստեղծը իր ուսանավորների մեջ մտցրել է նաև ժողովրդական բառ ու բանի ուղղակի նմուշներ՝ «առակավոր խոսքեր»:

Ժողովրդական բանահյուսության հետ միասին Սալաթ-Նուվան օգտագործել է գուսանական անցյալի գրականության և արվեստի բոլոր նրբությունները (առանձնապես այդ նկատելի է բանաստեղծի ոտանավորների տաղաչափության և եղանակների մեջ): Ամենից շատ Սալաթ-Նուվայի ստեղծագործության վրա ազդեցություն է թողել Նազաշ Հովնաթանը. թեև սրա անունը չի հիշում, բայց իր երգերից մեկի տակ (խաղ ԽԲ) ունի այնպիսի ծանոթություն. «Էսպես Արուսիյի ասած թասիրը չինի կարմիր գինի խաղի հանգումը»: Իսկ այդ խաղը Նազաշ Հովնաթանին է (տաղ ԼԳ, «Նոտիմք ի մեջիս»), նշանակում է, որ այդ նույն երգը տարածված է եղել Սալաթ-Նուվայի ժամանակ ու բանաստեղծի ցույց է տալիս, որ «Քանի վուր ջան իմ» երգը երգեն այդ խաղի հանգով (կղանակով): Սալաթ-Նուվան բազմաթիվ լեզվական և ոճական փոխառություններ ունի Նազաշ Հովնաթանից:

Անդրկովկասի և Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդների դասական բանաստեղծության, ժողովրդական բանահյուսության և գուսանական արվեստի տարրերի օգտագործումը Սալաթ-Նուվայի կողմից, նրա երգերին տվել է խորը ժողովրդայնության բնույթ և բացառիկ կախարհանքի հրապույլ: Այդ տարրերի ատաղձի վրա, բացառիկ հանձարով օժտված բանաստեղծը հորինել է բազմաթիվ ինքնուրույն բանաստեղծական հոյակապ պատկերներ:

Պատկերավորությամբ առանձնապես աչքի

2. Նազաշ Հովնաթանից փոխ առած բառերի և ոճական պատկերների ցանկը տես Գ. Լևոնյանի «Սալաթ-Նուվա», գրքի առաջաբանում, 1931 թ., նրևան:

են ընկնում նրա սիրո երգերը: Իր սիրունուն գեղեցկությամբ և արտաքինով փարթամ ներկայացնելու համար ոչ մի գույն և համեմատություն չի խնայում Սայաթ-Նովան:

«Դուն էն գլխեն ջուհարդար իս, վրբես
զարնըշան է քաշած.
Դաստամազիտ թիլի մեշըն մե շադա
մարջան է քաշած.
Աչքերըտ օսկե փիսյա՝ չարխեմեն
փընջան է քաշած.
Թերթերովըտ՝ նիտ ու նաշտար սուր
ղալամթրաշ, նազանի:

Նրեսըտ՝ փարսեար ասիմ, նըման է
շամս ու ղամարին,
Բարակ միշկիտ թիրման շալըն՝ նման է
ոսկե քամարին.
Ղալամըն ձիոն չի կանգնում, մաթ
շինեցիր նաղըշքարին.
Յիփ նըստում իս — թուֆի դուշ իս,
չիփ կանգնում իս՝ ուշ, նազանի»:

Իր սիրունու արտաքին գեղեցկությունները նկարագրելիս, բանաստեղծը գործածում է ժողովրդական բազմաթիվ համով-հոտով վերադիրներ, բայց այնպիսիները, որոնք միաժամանակ ներկայացնում են սիրունու թե՛ ներքին՝ հոգեկան և թե՛ արտաքին՝ ֆիզիկական գեղեցկությունները: Այսպես օրինակ՝ նրա «գոզարի մեջքը Սալբու չինար է», դեմքը՝ «նորալուսին», «առավոտվան արև», լեզուն՝ «շաքար ու նաբաթ» և այլն և այլն:

Սայաթ-Նովայի սիրո երգերը աչքի են ընկնում իրենց երանգների ճոխությամբ և բազմազանությամբ: Երանգների տեղին և վարպետ օգտագործման շնորհիվ է, որ բանաստեղծը ամեն անգամ խոսելով միևնույն առարկաների շուրջը, նրանց նոր կյանք, նոր ձևով կենդանություն ու կոնկրետ բավակա-նություն է տալիս:

Բերենք մի քանի օրինակներ:

Մի դեպքում երբ բանաստեղծը ցանկանում է արտահայտել իր կարոտը սիրունուց, ցույց է տալիս բլբուլի դարիբ ու կարոտ լինելու հանգամանքը.

«Վունց վուր դարիբ բլբուլն մե տարով
բաղին կարոտ է...»:

Մի այլ դեպքում նա դիմելով բլբուլին, ընդգծում է իրենց վիճակների ընդհանրու-թյունն ու տարբերությունը.

«Ուտի՜ գու քաս, դարիբ բլբուլ,
Դու մի՜ լաց լի, ես իմ լալու.
Դու վարթ պըստե, ես քոզալին,
Դու մի՜ լաց լի, ես իմ լալու»:

Մի երրորդ դեպքում բանաստեղծն արտահայտում է իր սիրունուց զրկված լինելու հանգամանքը՝ բլբուլի բաղից զրկված լինելու միջոցով.

Արնուտ մարալ իմ, սարեմեն

զըրգվիլ իմ,
էշխի թաս խմած, սաղեմեն զըրգվիլ իմ,
Ղարիբ բլբուլ, բաղեմեն զըրգվիլ իմ...»
(Աղբեջ. 35):

«Ինչ անսպառ բազմազանություն է կարողացել մտցնել բանաստեղծը (Սայաթ-Նովան) այդ թվացող միաբանություն մեջ, — գրում է ուսու մեծ բանաստեղծ Վ. Բրյուսովը, խոսելով Սայաթ-Նովայի մարդկային հոգե-վիճակներ և ապրումներ արտահայտող երանգների մասին, — նա համարյա ամեն տեղ խոսում է սիրո մասին, բայց ինչքան բազմազան են սիրո երանգները նրա տար-բեր բանաստեղծություններում — բոլոր այդ անցումները մեղմ քնքշությունից դեպի բու-ցավառ խանդավառությունը, հուսահատու-թյունից դեպի ցնծությունը, իր նկատմամբ ունեցած կասկածից դեպի արվեստների հպարտ ինքնագիտակցումը: Իրավամբ Սա-յաթ-Նովային կարելի է անվանել «երանգ-ների բանաստեղծ»: 18-րդ դարում նա առա-ջին իրականացրել է Վերլենի տված ավան-դը. «Ոչ թե գույնը, այլ միայն նրբերանգը»:

...Բայց միևնույն ժամանակ Սայաթ-Նո-վայի երգերի մեջ ինչքան սուր, խոր ու հյու-թեղ են այդ «երանգները». նրանց մեծք ըն-կալում ենք որպես ամենապայծառ գույներ, որոնց հետ չեն կարող մրցել վրձինի նվաղ հաջողակ (ուղղակի ասենք՝ ավելի նվաղ հանճարեղ) բանաստեղծները, որոնք շատ թանձր ներկեր են օգտագործում: Նուրբ և քնքուշ վրձինով է նկարագրել Սայաթ-Նո-վան և դրանով ավելի շատ է նրա միշտ էլ գերող բանաստեղծությունների համալիրը»:

Սայաթ-Նովայի ստեղծագործության բա-նաստեղծական ամենախոշոր արժանիքնե-րից մեկն էլ այն է, որ նա չի բավականացել միայն համեմատություններով, վերադիրնե-րով, վառ պատկերներով և բանաստեղծա-կան այլ մոտեցումներով, այլև ստեղծել է պատկերներ որևէ դրոշմյան կամ գործո-ղության նկարագրությամբ: Մի բան, որ միջնադարի հայ բանաստեղծների մեջ հա-տուկ է միայն նահապետ Քուչակին:

Քուշակը, դիմելով սիրունուն, գրում է.

«Նա մեռնիմ ի քո վերայ, դու զքո
ծամդ կարես,
կտրես, մաշակա վառես, ձեռքդ
առնուս ու զիս փնտռես,
կամ ի հողվերօքս անցանես, հետ լնուս
զաշերդ ու թափես,
Գրկիկ մը վզիս ածես, զապառաժ
վեմդ համբուրես»:

Սայաթ-Նովան դիմում է յարին ասելով.

«Ղաբուլ ունիմ քու խաթրու ինձ
սրպանին,
Հենչաք Ըլի, յա՛ր, դաս իմ
գերեզմանին,—
Ածես խաղըն վրես ափով նազանի»:

Կամ՝

«Նա քեզանից չիմ հեռանա թե չի
հասնի մահիս վաղեն,
Եփ մեռանիմ, շաղ տո՛ւ վրոնս
դաստամազի թևի շաղեն»:

Սայաթ-Նովան շատ լավ է պատկերացրել
իր բանաստեղծական հանճարի ուժը. եթև
Հեյլադան իր յոթն իմաստուններով է պար-

ծենում, ապա մեր բանաստեղծը ինքնավրա-
տահ է, որ իր խոսքերն ավելի արժեն քան
յոթն իմաստուններինը.

«Կանց յոթըն իմաստասիրացն շատ է
էս քո Սայաթ-Նովա բանքիրըն մեմեկ»:

Նա համաշխարհային մեծ գրողների նման
գիտակցել է իր ստեղծագործության անմահ
լինելը ապագա սերունդների համար, երբ
գրել է.

«Ամեն մարթ չի կանա խըմի՝
իմ ջուրըն ուրիշ ջրերն է.
Ամեն մարթ չի կանա կարդա՝
իմ գիրըն ուրիշ գրերն է:
Բունիաթս ավաղ չիմանաս՝ քարափ է,
քարովներեն է...»

Եվ իրոք անմահ է հայ ժողովրդի հան-
ճարեղ բանաստեղծը:

«Մի ամբողջ ժողովրդի պարծանք է Սա-
յաթ-Նովան, անմաշ ու անմահ»:

Ով նրան մին լսեց, մյուս անգամ ավելի
սիրով կլսի, ով նրան մին սիրեց, էլ չի
դադարի սիրելուց:

Ճշմարիտ, որ էսպիս է մեր վիթխարի Սա-
յաթ-Նովան» (Հ. Թումանյան):

